
MANIFESTY, ZVACÍ DOPISY A PARADOXY ANEB O NEČEKANÉM SETKÁNÍ HAVLA S MARXEM, ENGELSEM A BIĽAKEM

ALEŠ MERENUS

Steiner, Petr. 2022. *Od existenciální revoluce k invazi do Iráku*. Olomouc: UPOL. 159 stran.

Svorníkem dvou studií Petra Steinera zařazených do knihy *Od existenciální revoluce k invazi do Iráku* je postava disidenta a prvního polistopadového prezidenta Václava Havla, s nímž autor vstupuje do polemiky a v určitém momentu přímo do ostrého osobního střetu. Záměrem jeho textů je především problematizovat některé Havlovy teze formulované v jeho slavné eseji *Moc bezmocných* z roku 1978 a demonstrovat, jak se Havlova morální filozofie rozešla s jeho pozdější politickou praxí. Steinerovy analýzy, výklady a interpretace jsou, jak je pro něj typické, důkladné, bystré, humorné a provokativní, ale také částečně zavádějící, zaujaté a v některých ohledech nespravedlivé. Symbolické kácení ikony porevoluční politiky přitom odhaluje zajímavý paradox Steinerovy názorové pozice. To je také důvod, proč si dovoluji ve svém hodnocení některé záležitosti detailněji rozebrat a přidat k nim vlastní komentář.

Knižní vydání Steinerových esejů věnované památce nedávno zesnulého výtvarníka Pavla Vošického zdobí obálka s plechovkou od piva, na níž je velký nápis Charter 77 a která velmi ilustrativně komentuje základní téma prvního zařazeného textu – tedy kapitalistickou konzumaci původních Havlových ideálů. Svazek obsahuje rozsáhlou předmluvu Richarda Změlíka, který se v ní pokouší čtenářům osvětlit základní principy Steinerova vědeckého uvažování rozpínajícího se od ruského formalismu, pražského strukturalismu,

kulturní sémiotiky až k teorii dekonstrukce či politické filosofii. Před Steinerovým myšlenkovým potenciálem i jeho dílem, které Změlík citlivě interpretuje a pro mnohé adepty zasvěcení také přehledně shrnuje v závěrečném bibliografickém seznamu Steinerových česky publikovaných děl, stojí hlavní editor knihy evidentně v dokonalé úctě a úžasu. Možná právě tento Změlíkův obdiv je také důvodem, proč studie vyšly v univerzitním nakladatelství místo toho, aby se jich zmocnil nějaký větší nakladatelský dům. Dlužno ještě dodat, že jde o původně anglicky psané texty, které do češtiny již před časem zdařile přeložili František A. Podhajský a Martin Machovec.

Petr Steiner je vědec, který dokáže pracovat s teoretickými koncepty s lehkostí a bravurou, s níž si malé dítě skládá svou oblíbenou stavebnici či hlavolam. Obvykle se nespokojuje s obecně přijímanými pravdami, ale pod povrchem zdánlivě nespojitelných fenoménů hledá hlubší, nečekané souvislosti. Příkládá k sobě vždy dva písemné dokumenty psané různými osobami v odlišných historických podmínkách, aby na nich ukázal podobnosti, o nichž asi málokoho napadlo přemýšlet. Tato metoda čtení dvou odlišných textů, jako by šlo v zásadě o jakýsi jednotný, kulturně určený druh palimpsestu, přitom dokáže být v mnohém velmi produktivní a intelektuálně podmanivá. Přiložit k sobě dva odlišné prvky a zjevit jejich spojením nový, dosud skrytý význam, je umění, s nímž pracuje nejen metafora, ale i Steinerova z dekonstruktivismu vycházející analýza propojující literárněvědné metody čtení s politickou ekonomikou, filozofickými systémy či kulturní historií. V Steinerových studiích se tak na jednom „pracovním stole“ sice nepotkává deštník se šicím strojem, ale autor svým kritickým skalpelem vjíždí do útrob Havlova eseje *Moc bezmocných*, jejíž strukturu a vnitřní kvality srovnává s *Komunistickým manifestem* (1848). A posléze podobnou „kulturní montáž“ provádí i se dvěma tzv. zvavicími dopisy týkajícími se invaze vojsk Varšavské smlouvy do Československa v srpnu 1968 a invaze armády tzv. koalice ochotných do Iráku v roce 2003. A jak už to často bývá, jednou se práce daří víc, jindy méně.

V první studii Steiner vyvíjí argumentační úsilí, aby čtenáře přesvědčil, že manifest komunistického hnutí má řadu rétorických, narativních a kompozičních paralel s Havlovým esejem *Moc bezmocných*. Havlův text přitom otevírá otevřená aluze, ironická variace na Marxovo a Engelsovo burcuující prohlášení projektující historický vývoj západní společnosti směrem k beztřídnímu systému. Místo strašidla komunismu figurujícího v Marxově a Engelsově pretextu z 19. století se v *Moci bezmocných* objevuje a Evropou obchází strašidlo disidentství. Tato paralela přitom v Havlově textu vytváří záměrný paradox, když ukazuje, že dějiny s nástupem komunistů k moci neskončily a že strašidlo, před nímž se třásl celý kapitalistický systém, se proměnilo v systém strachu ze skutečnosti a z pravdy, jíž zakrýval vyžilou ideologii, které sice už nikdo skutečně nevěřil, ale která pomáhala udržovat status quo a tím i existenci strnulého post-totalitního režimu. Steinerova výkladová linka se přitom zaměřuje nejen na konfrontaci dvou „manifestů“, ale především na srovnání hrdinů a antihrdinů samotného Havlova eseje – tedy na srovnání disidentů, kteří odmítli posvěcovat existenci totality sdílením lži a rozhodli se jako nebojácní mučedníci pro autentickou existenci života v pravdě, proti nimž stojí zelináři, „socialističtí“ šmelináři, kteří pod tlakem moci pomáhali udržovat režim. Steiner však ukazuje, že tito zdánliví vazalové minulé epochy byli právě těmi, kdo největším dílem přispěl k pádu celého systému. Jak je pro něj příznačné, vychází přitom z podnětu formulovaného samotným Havlem, jenž minulý režim označil za jinou specifickou variantu „konzumní a industriální společnosti“. Z toho Steiner usuzuje, že životaschopnost normalizačního zřízení se ani tak neodvívěla od ideologické nadstavby, ale od ekonomické základny. Dokud byl systém schopen uspokojovat konzumní potřeby obyvatel, což v první polovině sedmdesátých let zvládal díky tomu, že investice do dlouhodobějších strategických cílů potlačil ve prospěch okamžité spotřeby, byla společnost v zásadě spokojená. Chybějící investice a s nimi spojený nedostatek materiálu i pracovních sil se však projevil již na konci desetiletí a zejména v letech osm-

desátých, kdy těžkopádný centrálně řízený ekonomický kolos nebyl schopen reagovat na proměny trhu a přestal uspokojovat nároky spotřebitelů. A v té chvíli, podle Steinera, de facto kormidlo převzali zelináři, kteří často s posvěcením představitelů státu obcházeli zákony a vytvářeli paralelní síť šedé ekonomiky. Kromě paralelních struktur tehdejšího disidentského hnutí se tak dle Steinera vytvořila mnohem silnější a mocnější síť ekonomických vztahů mezi aktéry, kteří, na rozdíl od obyčejných dělníků, měli disponibilní právo nakládat se svěřeným majetkem. Konec totality pak nenastal kvůli tomu, že se většina národa konečně rozhodla žít v pravdě a odmítla dále provádět řadu stvrzujících performativních aktů vyžadovaných režimem (vyvěšování politických hesel, účasti na průvodech apod.), ale protože se zelináři, kteří si za normalizační léta „kšeftováním“ „nahrabali“ potřebný kapitál, rozhodli své disponibilní právo týkající se veřejného majetku proměnit v právo soukromé, a tudíž i dědičné. Režim tedy podle Steinera padl ne kvůli Havlovým disidentům, ale kvůli majetnickým choutkám vedoucích socialistických podniků, kteří se chtěli stát jejich právoplatnými majiteli. Zelináři všech socialistických zemí se spojili a společnými silami položili post-totalitu, kterou nenahradila existenciální revoluce, jak si přál Havel, ale typická post-demokratická společnost založená na bezbřehém konzumu. To jsou ty paradoxy, usmívá se Steiner za textem a diví se, jak je možné, že se Havel propůjčil k tomu, že se stal hlavou a duchovní celebritou společenského systému, jenž byl pravým opakem toho, o co usiloval v dobách svého pronásledování.

Se Steinerovou bravurně vedenou argumentací průběžně podporovanou řadou ekonomických statistik i sociologických studií se dá v mnohém souhlasit. Na rozdíl od Havla píšícího *Moc bezmocných* už totiž víme, jak to celé dopadlo, protože narativ Husákova Československa už dospěl ke svému sametovému závěru. I proto Steiner může velmi přesně rekonstruovat kauzální řadu politických a ekonomických příčin a následků, která vedla k zhroucení post-totality. Na rozdíl od Steinera se však nedomnívám, že by se tím

nějak znehodnocovalo úsilí chartistů a dalších členů disidentského hnutí. I jejich přispěním se režim nakonec rozložil a byli to také oni, kdo určovali kurz polistopadového vývoje. A kromě toho Havel nikde netvrdil, že jeho cesta post-totalitní systém zaručeně položí – pouze se domníval, že pokud lidé přestanou udržovat při životě svět ideologického zdání a lež pojmenují jako lež, režim se nutně zhroutí časem sám. (Pokud ovšem nemá za zády takového silného spojence, jakým je současné Putinovo Rusko, které v Bělorusku pomohlo zakonzervovat post-totalitní zřízení na několik desetiletí.) Mnohem závažnější je však Steinerova úvaha nad tím, jak je možné, že se Havel spokojil se skutečností a neusiloval o naplnění svého ideálu, o němž snil a který pro něj představovalo disidentské společenství, nepolitická politika a vnitřní proměna jedince, který se vzepře mechanizaci západní civilizace: „A Havlova představa revoluce existenciální [...] otevřela brány oligarchické kleptokracii.“ To jsou ty paradoxy.

Steiner tak ukazuje Havla jako jakéhosi bláznivého donkichota, jehož úsilí o morální obrodu člověka se minulo účinkem hned dvakrát. Byl bezmocný, protože volil zbraně bezmocných – tedy slovo a důraz na morálku na rozdíl od ekonomických zbraní „střednědobého dopadu“, s nimiž pracovali zelináři, aby se nakonec stal králem všech zelinářů a prezidentem konzumní epochy. Je však třeba připomenout, co Havel píše v samotném závěru svého eseje, a mít toto konstatování stále na zřeteli: „Východisko z marasmu světa neznáme a bylo by projevem neodpustitelné pýchy, kdybychom se domnívali v tom málu, co děláme, nějaké zásadní východisko spatřovat a kdybychom dokonce sami sebe, svá společenství a svá životní řešení nabízeli komukoliv jako příklad toho, co jediné má smysl dělat.“

Je však zřetelné, že existenciální revoluce, založená na vnitřním obrácení člověka, se v devadesátých letech nepovedla. Možná proto, jak se domnívá Steiner, že světem hýbou mnohem víc ekonomické zájmy a touha po blahobytu než vznešené myšlenky a potřeba života v pravdě. Havlova obroda člověka, nesoucí zřetelné stopy křesťanství, se totiž minula s dobou toužící po pokroku, výrobě a další spo-

třebě. Havel se tak stal sice prorokem nového věku, ale protože byl prorokem bez Boha, musel se nakonec sám proměnit v symbol, který si část lidí zbožštila, a jiní ho ztratili. A tento symbol moci, v který se Havel proměnil, pak Steiner jako dobře vyzbrojený snajpr odstřeluje v druhé eseji týkající se tažení do Iráku.

Tak jak se konfrontace *Komunistického manifestu s Mocí bezmocných* ukázala jako velmi produktivní, je srovnání Biľakova nechvalně známého zvacího dopisu z roku 1968 s výzvou osmi státníků podporujících zásah proti režimu Saddáma Husajna v zásadě neadekvátní a Steiner zde lidově řečeno míchá hrušky s jabkama. Především, nejsou to dopisy stejného žánru – jeden prosí o pomoc a zásah ve vlastní zemi, kdežto druhý apeluje na spojence, aby provedli intervenci a zneškodnili vnější hrozbu, kterou představovaly zbraně hromadného ničení, které měl podle jejich informací irácký diktátor k dispozici. Zřetelná vazba mezi oběma akty na povrch nevystoupí ani díky bájným historkám týkajícím se jednak předání zvacího dopisu, který měl Biľak údajně předat tajně na záchodě, tak také Havlova podpisu pod dopis osmi, jenž měl prý přislíbit během divadelní přestávky v prezidentské lóži. Havel svým velmi kontroverzním podpisem pod tímto dokumentem určitě nehodlal posílit svou vlastní moc, ale šlo mu spíš o deklaraci spojenectví se Spojenými státy, o něž během celé své kariéry usiloval. To však neznamená, že tento krok Havlova odcházení, provedený tři dny před koncem prezidentského mandátu, bez souhlasu a konzultací se členy tehdejší vlády a bez skutečných znalostí věci (jak vyplynulo na povrch z pozdějšího vyšetřování, žádné zbraně hromadného ničení Saddám neměl), je možné obhajovat. Naopak, úplně chápu Steinerovo rozhořčení, když píše: „Opravdu tento horoucí humanista věřil, že ony ‚nesmírně inteligentní a nesmírně drahé moderní zbraně‘ budou použity tak, že ‚uchrání civilní obyvatelstvo‘, anebo šlo jen o oportunistické sebejištění proti eventuální budoucí výtce, že použití takovýchto smrtonosných zbraní v Iráku sám požadoval? [...] Než bédovat nad miliardami utracenými na ‚nesmírně inteligentní a nesmírně drahé moderní

zbraně', bylo by vskutku mnohem případnější oplakávat irácké oběti na životech. [...] Není snad už načase přestat chodit kolem horké kaše a jmenovat Bushovy komplice v tomto zločinu? Václav Havel je rozhodně jedním z nich.“ Na tomto místě tak Steinerovi padá z obličeje maska ironického cynika, který rád ukazuje rozpory mezi slovy a činy, ideály a skutečností i rozpory mezi různými výroky jedné osoby. Tady už se nespokojuje s pouhým zřetězením důkazů, tedy slov, které sám Havel někdy napsal a pak se podle nich nechoval, ale vystupuje zde z bezpečné zóny nezúčastněného pozorovatele, vtipného glosátora a vznáší konkrétní morální obžalobu a odsudek: „Ve světle výše zmíněných skutečností pak ovšem opovrženímhodný komunistický funkcionář, vlastizrádce a kolaborant Vasil Bil'ak vydá za mýdlo a stočné rozhodně mnohem méně než muž, jenž vysvětloval Lauře Bushové, co je to demokracie, ‚dramatik, intelektuál, bojovník za svobodu a politický vězeň‘ Václav Havel.“ To už není žádná rétorická šarvátka, ale Steinerovo lidské osobní gesto. I proto nelze souhlasit se Změlíkovým tvrzením z úvodního komentáře knihy, že „autorovou snahou není cílený politický či ideologický frontální útok, jenž by měl zničit představu o Václavu Havlovi jako o morální autoritě“. Je to útok a nemá smysl vytvářet zdání, že protagonistou Steinerových esejů není skutečný Havel, ale jen nějaký „obecný paradox“. Ten samozřejmě v textech figuruje taky, ale pouze jako obecné pozadí Havlova konkrétního případu.

Steinerovo rozhořčení nám však odhaluje mnohem důležitější skutečnost – totiž fakt, že Steiner se na Havla nezlobí proto, že by nesusouhlasil se zásadami jeho existenciální revoluce, ale proto, že tyto zásady obětoval politické kariéře a slávě. Vyčítá mu vlastně, že je sám znedůvěryhodnil, že se od nich odvrátil, i když se dál pokoušel vzbudit zdání, že stále věří tomu stejnému – tedy životu v pravdě. A právě tento rozpor mezi vznešenými slovy a skutečností, který Havla tolik vzrušoval, když psal o světě ideologického zdání a pragmatické skutečnosti post-totalitního systému, vzrušuje i samotného Steinera, když píše o Havlově existenciální revoluci a reálné politice

liberálního kapitalismu. To jsou ty paradoxy. Paradoxy, že Steiner vlastně nesrovnává ani tak dva tzv. zvací dopisy, ale především Havla se samotným Biľakem.

Asi by nebylo spravedlivé Steinera považovat za jakéhosi podivného levičáka kritizujícího Západ a Ameriku, kde dlouhá léta žije. Ne, Steiner paradoxně usiluje o pravdivou vědu, která demaskuje mýty společenské i osobní. Jeho postřehy jsou mnohdy velmi přesné, jako například v místech, kde ukazuje styčné body mezi Havlovou filozofií a křesťanstvím. Na druhou stranu by se do esejů slušelo zařadit třeba i jméno Josefa Šafaříka, jehož filozofie zřetelně ovlivnila Havlovo chápání západní, zmechanizované civilizace. Celkově však vydání Steinerových textů hodnotím pozitivně také proto, že nové skutečnosti, jako je válka na Ukrajině, proměňují čtení některých pasáží knihy – například těch, týkajících se žánru vyhlášení války, který prezident Putin zřetelně neovládá. Navíc je potěšitelné, že z celého díla vyplývá, že Petr Steiner není žádný nenapravitelný cynik, ale citlivá osoba, která zdvihne hlas, když se děje bezpráví a jemuž jsou blízké ideály Havlovy samosprávné politiky, třebaže sám má zálibu především v chápání života v žánru satiry a frašky. Asi by se dalo uvažovat nad tím, proč editor pro vydání vybral právě tyto dva již dříve česky vyšlé texty a nepřidal k nim ještě například Steinerovu studii o *Žebrácké opeře*, ale o tom už nechci nijak spekulovat. Za naprosto neodpustitelné však pokládám, že v knize úplně chybí „Marketingový dotazník“ a „Členský průkaz čtvrtého odboje“ otištěné v prvním knižním vydání v nakladatelství Rubato! A nikde jsem bohužel nenašel ani informaci, která by čtenáři odhalila, kdo je autorem líbezného návrhu obálky, což je, myslím, škoda.

